

УДК 629.7.073

О. І. Москаленко,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету)

concordmoskalenko@mail.ru

КОМПОНЕНТИ ГОТОВНОСТІ АвіАЦІЙНИХ ФАХІВЦІВ ДО ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано поняття "готовність" у контексті професійної підготовки авіаційних фахівців. Виокремлено компоненти сформованості готовності майбутніх авіаційних фахівців до виконання професійних дій. Розкрито особливості педагогічного процесу підготовки авіаційних фахівців в Україні на підставі міжнародних стандартів. Сформульовано авторську дефініцію поняття "готовність авіаційних фахівців до виконання професійних дій".

Ключові слова: професійна підготовка, педагогічний процес, авіаційний фахівець, готовність, компонент.

Постановка проблеми. Якщо розглядати становлення авіаційного фахівця як професіонала, то його багаторічна льотна діяльність пов'язана із системою неперервної професійної освіти. Спочатку система навчання проходить у льотних навчальних закладах, потім як перепідготовка та підвищення кваліфікації за спеціальною програмою. Професійна підготовка льотно-диспетчерського складу ґрунтується на критеріях, які відповідають певним показникам. Критерії та показники є підґрунтям для визначення компонентів готовності до виконання професійних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробляючи компоненти готовності курсантів льотних навчальних закладів до виконання професійних дій, ми спиралися на наукові визначення змісту понять "критерій", "показник" та "готовність". У психолого-педагогічних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених зустрічаються різні визначення цих понять, сутність яких висвітлено у наукових роботах Н. А. Башавець, О. А. Комар, Є. А. Іванченка, Т. С. Зорочкіної, М. О. Князян, В. І. Пліска, І. М. Буцика, Л. С. Герасименко, С. Г. Лобаря, М. Д. Кузьменка, Є. І. Брижатого та ін.

Метою статті є аналіз поняття "готовність" у контексті професійної підготовки авіаційних фахівців.

Виклад основного матеріалу. В авіаційному словнику "критерій" визначено як стандарт, відповідно до якого визначають, вирішують або оцінюють щось [1: 61]. У межах статті будемо розглядати "критерій" як стандарт, відповідно до якого вимірюється рівень готовності курсантів льотних навчальних закладів до виконання професійних дій в екстремальних умовах та ситуаціях. Показниками критерію будемо вважати елементи, які відображають якісні характеристики готовності до виконання професійних дій льотно-диспетчерського складу. Розглядаючи з різних позицій зміст поняття "готовність", у статті ми виходимо з того, що готовність авіаційних фахівців до виконання професійної діяльності в екстремальних умовах та ситуаціях – це динамічна та стійка характеристика, досягнута в процесі узагальненого результату взаємодії усіх структурних елементів професійної підготовки, яка передбачає позитивну спрямованість особистості на професійну діяльність.

Визначення значущості компонентів у професійній підготовці фахівців різних напрямів та співставлення їхньої ролі у розв'язанні проблеми статті дозволили виокремити такі компоненти готовності авіаційних фахівців до професійної діяльності в екстремальних умовах та ситуаціях: інтелектуально-мотиваційний, професійно-змістовий, психофізіологічний та рефлексивно-корегувальний.

Інтелектуально-мотиваційний компонент, зміст якого становлять професійно-значущі мотиви, установки і цінності, спрямовує навчальний процес на формування потреби в отриманні знань, навичок й умінь; розвиває інтерес до майбутньої професії; спонукає до розв'язання додаткових професійних завдань, які не входять до навчальної програми, але опосередковано впливають на майбутню професійну діяльність; розширює кругозір, що сприяє удосконаленню, саморозвитку та самоактуалізації особистості. Крім того, інтелектуально-мотиваційний компонент сприяє розвитку професійної мотивації як засобу передачі смислових установок та ціннісних орієнтацій. Цей компонент можна визначити як пріоритетний у процесі навчальної діяльності, оскільки від правильної організації цього компоненту залежить успіх подальшого навчання у професійній діяльності. На нашу думку, важливим у професійній підготовці авіаційних фахівців є формування та розвиток внутрішньої позитивної мотивації до навчання, яка полягає у реалізації накопичених знань, умінь й навичок у майбутній професії; інтересі, який постійно розвивається в умовах розвитку авіаційної галузі та вступу України до світового авіаційного суспільства; стимулюванні розвитку мисленнєвих процесів; усвідомленні ролі, теоретичного і практичного значення професійно орієнтованих дисциплін для майбутньої професійної діяльності.

Критеріальними ознаками інтелектуально-мотиваційного компоненту, на нашу думку, є: усвідомлення ролі авіаційної галузі для світового суспільства (макрорівень) та окремої країни (мікрорівень); відповідальність за виконання професійних обов'язків; прогнозування майбутньої

професійної діяльності в специфічних екстремальних умовах, пов'язаних із ризиком для життя; наявність інтересу та формування мотивів досягнення успіху в майбутній професійній діяльності; потреба в успішному виконанні поставленого завдання; потреба в освіті; орієнтація на стимулювання пізнавальних інтересів; усвідомлення ролі самостійно-дослідницької роботи курсантів як засобу отримання додаткової інформації та опрацювання додаткових джерел; застосування творчого підходу до змісту міжособистісної взаємодії; орієнтація на опанування найефективніших стратегій поведінки в конкретній професійній ситуації; здатність до розвитку індивідуальності в межах професії.

Професійно-змістовий компонент, сутність якого передбачає формування базових компетентностей та ключових соціально-професійних компетенцій, пов'язаний з орієнтацією майбутніх авіаційних фахівців на професійну діяльність. Він спрямований на: ефективне використання певного багажу отриманих знань, умінь й навичок у професійній діяльності; оволодіння сучасними технологіями розв'язання стандартних та нестандартних завдань, порівняння й аналізу стратегій поведінки та прийняття рішень у процесі виконання таких завдань. Професійно-змістовий компонент навчального процесу: загальнотеоретичний, професійно-теоретичний, тренажерний, практичний. Окремим сегментом виступає іншомовна підготовка, яка проявляється у всіх сегментах навчання. Професійно-змістовий компонент передбачає вивчення принципів, стандартів та закономірностей змісту підготовки льотно-диспетчерського складу до виконання професійної діяльності в екстремальних умовах та ситуаціях; вивчення спеціальних документів ІСАО та Євроконтролю щодо регулювання діяльності авіаційного персоналу; засвоєння нових технологій навчання.

У професійно-змістовому компоненті ми розмежуємо такі критерії: використання змісту професійно орієнтованих дисциплін, передбачених навчальним планом, для виконання професійної діяльності в екстремальних умовах та ситуаціях; оволодіння необхідним обсягом знань із загальних та професійно орієнтованих дисциплін; опрацювання технічної та спеціалізованої літератури, вивчення термінологічної лексики та базових понять дисциплін; структурування змісту теоретичних професійно орієнтованих дисциплін на основі міжпредметних зв'язків; забезпечення якості системи професійної підготовки авіаційних фахівців.

Наступним компонентом формування готовності льотно-диспетчерського складу до професійної діяльності в екстремальних умовах та ситуаціях є психофізіологічний, функціональне навантаження якого відображене у назві. Психофізіологічний компонент – це навчально-виховний процес, спрямований на укріплення здоров'я та підвищення працездатності, активізацію вольових та емоційних джерел. Проблема психофізіологічної готовності фахівця є одним із важливих складників безпеки польотів. Психоемоційне навантаження, характерне для професійної діяльності льотно-диспетчерського складу, зумовлене різними факторами. Насамперед, це знання понад 100 відмов навігаційних приладів та техніки, своєрідність повітряної обстановки у даний час, часовий ліміт. Все це створює додаткове психоемоційне навантаження на фахівця. Зрозуміло, що прийняття рішення залежить від індивідуальних особливостей людини. Психологічна структура операторської діяльності відбувається на трьох рівнях [2]: виявлення та сприйняття інформації; прийняття рішення; реалізація рішення. Нестандартні та аварійні ситуації у польоті пов'язані зі стресовими реакціями на організм пілота, різким зниженням якості психічних процесів на всіх трьох рівнях операторської діяльності. Наш досвід викладання свідчить про те, що на початку першого курсу курсантам особливо важко адаптуватися до навчального процесу. На нашу думку, однією із причин є недостатній рівень психофізіологічних якостей для навчального навантаження. Надзвичайно великий об'єм інформації з теоретичної підготовки, фізичне навантаження, зміна домашньої обстановки на курсантський режим становлять труднощі у першому семестрі навчання. Згодом, наприкінці другого семестру, відбувається адаптація до нових умов життя, стресова реакція спадає, організм стає більш загартованим та загальні фізіологічні показники підвищуються.

В межах статті під психофізіологічним компонентом як важливим складником навчального процесу ми розуміємо впровадження сучасних підходів, які забезпечують стійкість знань, умінь й навичок та визначають рівень професійної готовності до роботи в екстремальних умовах та ситуаціях. Існує низка особливостей прийняття рішення екіпажем ПС в особливих ситуаціях [3: 49]: 1) порівняно з нормальними умовами праці час на прийняття рішення різко зростає або знижується; часто відбувається зростання часу від 15 до 45 %, що зумовлено додатковою перевіркою даних, контролем інформації про небезпеку, відповідальністю, можливою зміною плану польоту; 2) прийняття рішення в особливих ситуаціях характеризується інерцією, труднощами зміни прийнятого рішення; в такий ситуації існує правило: складність зміни рішення характеризується його стандартністю. Під стандартністю рішення розуміють вірогідність його використання, виходячи з власного досвіду пілота / диспетчера; для вимірювання часу, витраченого на зміну рішення, треба оцінити вірогідність використання рішення; якщо рішення використовується часто, на практиці воно є стандартним, а якщо рідко – воно є нестандартним, тому час, витрачений на зміну нестандартного рішення, буде більш тривалим та складним; 3) в особливій ситуації звучується "поле правильних рішень" та розширюється "поле хибних рішень".

Критеріями психофізіологічного компоненту ми вважаємо: оволодіння знаннями, уміннями й навиками, які визначають функціональну готовність авіаційного фахівця до виконання професійних дій; керування психоемоційним станом відповідно до умов повітряної обстановки, динаміки та наслідку екстремальної або нестандартної ситуації, метеорологічної інформації; наявність здібностей, умінь та навичок "схопити" сутність екстремальної або нестандартної ситуації; формування системи професійних дій відповідно до психоемоційного стану, умов повітряної обстановки, метеорологічних умов, наслідків екстремальної ситуації; формування та розвиток комплексу фізичних якостей, спрямованих на виконання професійних дій та успішний результат в екстремальній ситуації.

Рефлексивно-корегувальний компонент передбачає розкриття сутності феномену рефлексії, здійснення контролю навчальної діяльності, корегування змісту навчального матеріалу, аналіз результатів професійної підготовки, оцінювання власної поведінки за допомогою самоконтролю, самоорганізації та самовизначення. Самоконтроль у професійній діяльності пілота / диспетчера дозволяє подолати негативний вплив стресових факторів, які виникають у нестандартних та екстремальних ситуаціях. Стосовно самоорганізації, вона сприяє правильному використанню власного потенціалу, ресурсів особистості, психофізіологічних резервів організму, запобігає передчасній професійній виснаженості, продовжує професійне довголіття. Самовизначення особистості й свідоме регулювання життєдіяльності ґрунтується на соціальній активності особистості, що сприяє усвідомленню успіхів і невдач, досягнень і поразок як цінного досвіду розкриття власних можливостей.

Як зазначають Л. Ф. Товма, В. О. Мартем'янов [4], рефлексія є невід'ємним та важливим компонентом інтерактивного навчання. Рефлексія допомагає усвідомити те, чого навчаєшся; пригадати деталі власного досвіду; чіткіше планувати майбутню діяльність, застосовуючи технології у подальшій роботі; оцінити власний рівень сприйняття матеріалу та передбачити наступні кроки у його опрацюванні; порівняти власні сприйняття з думками інших та скорегувати отриманий результат; внести корективи у навчання. Критеріальними ознаками рефлексивно-корегувального компоненту ми вважаємо: оцінювання професійної підготовки; динаміку змін у процесі виконання різних видів контролю; здійснення курсантом самодіагностики; проектування власної стратегії розвитку; контроль за ефективністю втілення набутого досвіду та потенціалу в майбутню професійну діяльність; рефлексію та корекцію професійної поведінки у стандартних та екстремальних умовах.

Висновки. Отже, включення інтелектуально-мотиваційного, професійно-змістового, психофізіологічного та рефлексивно-корегувального компонентів до навчального процесу льотно-диспетчерського складу у їх взаємозв'язку і взаємозалежності сприятиме, на нашу думку, цілеспрямованій роботі по підготовці курсантів до виконання професійної діяльності у стандартних та нестандартних ситуаціях. Ці компоненти готовності є об'єктивно необхідними для обґрунтування та подальшої розробки педагогічної системи професійної підготовки авіаційних фахівців. Інтегративна єдність вищезазначених компонентів готовності створює передумову для успішного виконання професійної діяльності льотно-диспетчерського складу в екстремальних умовах та ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Dictionary of Aviation / David Crocker. – [second edition]. – London : A & C Black Publishing Ltd, 2007. – 254 p.
2. Макаров Р. Н. Авиационная психология : [учебник] / Р. Н. Макаров, М. И. Рубец. – М. : МНАПЧАК, 2003. – 312 с.
3. Лобарь С. Г. Совершенствование методов профессиональной подготовки членов экипажа воздушного судна к действиям в особых ситуациях полета : дисс. ... канд. техн. наук : 05.22.14 / Сергей Григорьевич Лобарь. – С.-Петербург, 2002. – 215 с.
4. Товма Л. Ф. Інтерактивні дошки як сучасний метод навчання у вищих військових навчальних закладах / Л. Ф. Товма, В. О. Мартем'янов // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. – Харків, ХУПС, 2012. – Випуск 1 (30). – С. 202–207.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Dictionary of Aviation / David Crocker. – [second edition]. – London : A & C Black Publishing Ltd, 2007. – 254 p.
2. Makarov R. N. Aviatsyonnaya psikhologiya [Aviation Psychology] : [uchebnik] / R. N. Makarov, M. I. Rubets. – M. : MNAPCHAK, 2003. – 312 s.
3. Lobar' S. H. Sovershenstvovanie metodov professional'noy podgotovki chlenov ekipazha vozдушnogo sudna k deystviyam v osobyykh situatsiyakh poliota [Improving of Methods of the Crewmen's Professional Preparation to Actions in Special Air Situations] : diss. ... kand. tekhn. nauk : 05.22.14 / Serhey Hrihor'evich Lobar'. – S.-Peterburh, 2002. – 215 s.
4. Tovma L. F. Interaktyvni doshky yak suchasnyy metod navchannya u vyshchyykh viys'kovyykh navchal'nykh zakladakh [Interactive Boards as the Modern Method of Studying in Higher Military Educational Establishments] / L. F. Tovma, V. O. Martem'yanov // Zbirnyk naukovykh prats' Kharkivs'koho universytetu Povitryanykh Syl [Collection of Scientific Works of Kharkiv Air Forces University]. – Kharkiv, KHUPS, 2012. – Vypusk 1 (30). – S. 202–207.

Матеріал надійшов до редакції 10.12. 2014 р.

Москаленко Е. И. Компоненты готовности авиационных специалистов к выполнению профессиональной деятельности.

В статье проанализировано понятие "готовность" в контексте профессиональной подготовки авиационных специалистов. Выделены компоненты сформированности готовности будущих авиационных специалистов к выполнению профессиональных действий. Раскрыты особенности педагогического процесса подготовки авиационных специалистов в Украине на основании международных стандартов. Сформулирована авторская дефиниция понятия "готовность авиационных специалистов к выполнению профессиональных действий".

Ключевые слова: профессиональная подготовка, педагогический процесс, авиационный специалист, готовность, компонент.

Moskalenko O. I. Components of Readiness of Aviation Specialists for Professional Actions.

The article deals with the analysis of four components of readiness of aviation specialists, such as: intellectual-motivational, professional-comprehensive, psychophysiological and reflexive-corrective. Methodology of flight studying is the result of the collective creative job performance, based on the experience of teachers, pilot-instructors and controller-instructors. Their experience of flights is discussed at methodical seminars and implemented into the educational programs, aviation techniques, and general methodical strategies. The training aviation course is the theoretical foundation body of knowledge and skills that form the aviation profile expert in the field of transport and transport infrastructure. The purpose of the discipline course is to teach students professional skills for a variety of professional situations and the successful performance at the job place. Taking into account the construction of the system of future aviation specialists' professional preparation, and, having studied the main provisions of researches in this aspect, in the article the author analyzes the concept "readiness" in the context of aviation specialists' professional preparation. The components of future aviation specialists' readiness to professional actions have been defined. The features of the pedagogical process of aviation specialists' preparation in Ukraine according to international standards have been analyzed. The author formulates the definition "future aviation specialists' readiness to professional actions". The analysis of the pilot-controller staff's professional readiness as an important factor of safety of flights has been conducted.

Key words: professional preparation, pedagogical process, aviation specialist, readiness, component.